

MİNENKEBÂVÎ, Ahmed Hatîb (أحمد خطيب المنتكباوي)

Ahmed b. Abdillatîf
b. Abdillâh el-Fâdânî el-Câvî
el-Minenkebâvî el-Endûnîsî
(1860-1916)

Endonezya asıllı Mekke'li âlim.

6 Zilhicce 1276 (25 Haziran 1860) tarihinde, Endonezya'da Sumatra adasının batısında yer alan Minangkabau bölgesinde Bukittinggi şehri yakınlarındaki Kota Gedang'da doğdu. Doğum tarihi olarak 1852 ve 1855 yılları da zikredilir. Nisbesi Latin harfleriyle Minangkabau, Arapça kaynaklarda Minenkebâvî, Minkebâvî, Minkâbevî, Minkâbâvî gibi farklı şekillerde yazılır. Dedesi Abdullah, Kota Gedang'da mahallî hükümdarın merkez camisinde "devlet hatibi" (hatib negeri) unvanıyla imam ve hatiplik yaptığı için çocukları da "Hatîb" lakabını almıştır. Mekke'li biyografi yazarı Ömer Abdülcebbar, dedesi Abdullah'ın ticaret ve dini tebliğ maksadıyla Hicaz'dan Batı Sumatra'ya göç etmiş bir Hicazlı olduğunu söylerse de Endonezyalı müellifler onun aslen Minangkabau'da yerleşik bir aileden geldiğini belirtir. Ampat Angkat bölgesinin mahallî yöneticisi olan babası Abdüllatîf, Batı Sumatralı yenilikçi İslâmcı liderlerden Hacı Agus Sâlim'in amcasıdır (bazı kaynaklarda da Hacı Agus'un amcası olarak Ahmed Hatîb zikredilir). Annesi Limbak Urai, Pedri ulemâsından Tuanku Nan Renceh'in kızı olup anne tarafından da âlim Muhammed Tâhir Celâleddin'in kuzenidir.

İlk eğitimini babasından alan Ahmed Hatîb, öğrenimini doğduğu kasabadaki ilkokulda ve öğretmen okulunda sürdürdü. Daha sonra sadece mahallî reis ve yöneticilerin çocuklarının gidebildiği Bukittinggi'deki Sekolah Raja adlı bir sömürge okuluna kaydoldu. Buradan mezun olunca dedesi ve Muhammed Tâhir Celâleddin ile birlikte hacca gitti. Yanındakilerin ülkelerine dönmesine rağmen o dinî tahsilini sürdürmek için Mekke'de kaldı. Ahmed Hatîb'in daha on bir yaşında iken babası ile Mekke'ye gittiği, beş yıl kadar orada kaldıktan sonra annesini ziyaret için memleketine döndüğü ve iki yıl sonra tekrar Mekke'ye giderek tahsiline devam ettiği de kaydedilir (Abdullah b. Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Muallimî, I, 407). Mekke'de Şâfiî fıkhı ve usulü ile tefsir, hadis ve kelâm gibi klasik ilimleri okudu. Ayrıca cebir, geometri, hesap, matematik, astronomi ve zîc ilimlerinde kendini yetiştirdi. Arapça'nın yanı sıra İngilizce öğrendi. Mekke'de Câvî



Ahmed
Hatib
el-Minenkebavi

(Malay-Endonezya) kökenli hocalardan ziyade Şâfiî mezhebine mensup âlimlerden ders aldı. Bunlar arasında Ahmed b. Zeynî Dahlân, Seyyid Ömer b. Muhammed Şattâ, Osman b. Muhammed Şattâ ve Ebû Bekir (Bekrî) b. Muhammed Şattâ ile Yahyâ el-Kalyûbî ve Muhammed Sâlih el-Kürdî anılır. Ahmed Hatîb tarikatları, Mekke'deki Kâdiriyye ve Nakşibendiyye çevrelerine karşı mesafeli durdu, zamanla bazı uygulamalarını eleştirmeye başladı. Mescid-i Harâm'ın Bâbüsselâm kapısı yakınında bir kitapçı dükkânı bulunan Mekke'li tüccar Muhammed Sâlih el-Kürdî'nin himayesine girdi ve onun gözde öğrencileri arasında yer aldı. 1879'da bu hocasının kızı ile evlendi, ancak eşi hastalanarak ölünce 1884'te onun küçük kız kardeşiyle nikâhlandı. İlmî birikimi yanında kayınpederinin itibar ve nüfuzu sayesinde Mekke'nin ileri gelenleriyle güçlü bir bağ kuran Ahmed Hatîb, muhtemelen 1887-1892 yılları arasında Mescid-i Harâm'da Şâfiî imamlığı yaptı ve kendi ders halkasını oluşturdu. Mekke şerifi tarafından bu göreve getirilmesi, gerek Hicaz'da yaşayan gerekse Güneydoğu Asya'daki Malaylı ve Endonezyalılar tarafından büyük bir şeref telakki edildi.

Ahmed Hatîb, Malay-Endonezya'dan Mekke'ye gelenlerle ilgilendi, onlara hocalık yaptı ve çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Bu öğrencileri yanında oradan gelen hacılar vasıtasıyla memleketiyle temasını sürdürdü. Öğrencilerinden bazıları ülkelere döndükten sonra önemli makamlara getirilerek değerli hizmetler yaptı. Bilhassa Minangkabaulu dört talebesi, Muhammed Tâhir Celâleddin, Muhammed Cemîl Cambek, Hacı Resûl İakabiyîla da anılan Hacı Abdülkerîm Emrullah ve Hacı Abdullah Ahmed bölgede "yeni nesil" diye adlandırılan yenilikçi dinî harekete öncülük etti. Yine Minangkabau kökenli talebeleri arasında Persatuan Tarbiyah İslamiyah (Perti) lideri Cemîl Cahu, Muhammed Sâib Ömer, İbrâhim Mûsâ,

Hacı Abbas Abdullah, Abdullah Ahmed ve Süleyman er-Resûl gibi isimler bulunmaktadır. Hacı Agus Sâlim de Cava'da Sarekat İslâm'ın önde gelen ilk İslâmcı liderlerinden biri oldu. Cava adasından, 1912'de modernist eğilimli Muhammediyeye teşkilâtını kuran Kiai Hacı Ahmed Dahlân ve Doğu Cava'daki Pondok Pesantren Tebuireng'in kurucusu olup 1926'da muhafazakâr eğilimli Nehdatü'l-ulemâ teşkilâtının kurucuları arasında yer alan Kiai Hacı Hâşim Eşârî, Purba'dan (Mandailing) Mustafa Hüseyin yanında diğer birçok talebe Mekke'de ondan ders aldı. Bazı tanınmış öğrencileri de Sumatra'da ve Malay yarımadasındaki küçük müslüman sultanlıklarda üst düzey dinî görevlere tayin edildi. Bunlar arasında Sumatra'daki Langkat Sultanlığı müftüsü Muhammed Nûr ve Kadı Hacı Muhammed Nûr İsmâil, İmam Paduka Tuan unvanıyla da anılan Deli Sultanlığı müftüsü Hasan Maksûm; Malezya'daki Selangor Sultanlığı müftüsü Muhammed Sâlih, Perak Sultanlığı müftüsü Muhammed Zeyn sayılabilir. Bir diğer Malezyalı öğrencisi Hacı Muhammed Nûr olup bunun oğlu Burhâneddin Hilmi ilk Malaylı reformist milliyetçilerden sayılmaktadır. Endonezya ve Malezya'daki talebelerinin büyük çoğunluğu hocalarının görüşleri doğrultusunda islahatçı din anlayışına sahipken çok azı geleneksel çizgide yer alıp muhafazakâr bir yol izledi. Malezya'da Ahmed Hatîb'in görüşlerine karşı çıkan talebesi Hacı Abdüllatîf Tambi ile tarikat aleyhtarı görüşlerini eleştiren ve Sembilan eyaletinde Ahmediyeye tarikatının şeyhi olan Hacı Muhammed Said b. Cemâleddin; Endonezya'da Kiai Hacı Hâşim Eşârî, Süleyman er-Resûlî, Muhammed Saad Mungka, Hatîb Ali, Cemîl Cahu gibi geleneksel çizgide yer alanlar da onun talebelerindendir. Ahmed Hatîb 9 Cemâziyelevvel 1334 (14 Mart 1916) tarihinde Mekke'de vefat etti ve orada defnedildi. Oğullarından Abdülkerîm el-Hatîb din ilimlerinde yetişmiş eser sahibi bir âlimdir. İkinci hanımından olan Abdûlmelik el-Hatîb ise Mekke'de bir süre *Kible* gazetesinin editörlüğünü yapmış ve Şerîf Hüseyin zamanında Hâşimî Krallığı'nın Mısır'daki temsilcisi olmuştur. Yine âlim ve edip olan diğer oğlu Abdülhamîd el-Hatîb, Mescid-i Harâm'da müderrislik ve Suudi Arabistan hükûmetinin Pakistan büyükelçiliği görevlerinde bulunmuştur.

Görüşlerini talebeleri ve eserleri vasıtasıyla Endonezya ve Malezya'da, özellikle de Batı Sumatra'da yaymaya çalışan Ahmed Hatîb bölgede İslâm öncesi döneme ait gelenekler ve hurafelerle mücadele etmiş

ve yenilikçi dinî görüşlerin gelişmesinde etkili olmuştur. Minangkabau bölgesinde yaygın olan Nakşibendiyye tarikatı ve eskiden beri bu yörede mirasın sadece kız çocuklarına bırakılmasını öngören “âdât” ve hukuk uygulamalarına şiddetle karşı çıkmış, bu şekildeki miras taksimini büyük günahlardan saymıştır. Ayrıca bu sistemi uygulayanların nikâh akidlerinde şahitliklerinin kabul edilemeyeceğini ve böyle bir nikâhın geçersiz olduğunu ileri sürmüştür. Ancak yöredeki liderler ve muhafazakâr ulemâ Ahmed Hatîb’in bu görüşlerine muhalefet etmiştir. Datuk Sutan Maharaca adlı bir âdât lideri kendisini Vehhâbî olarak nitelemiş, 1894’te *Pelita Kecil*, *Warta Berita*, *Cahaya Sumatra* ve ardından *Utusan Malayu* adlı dergilerde yazdığı yazılarla Ahmed Hatîb’in görüşlerini reddetmiştir. Ulemâ grubundan Şeyh Muhammed Saad Mungka, *Tenbihü’l-‘avâm* adlı eserinde ona yönelik eleştirilerini ortaya koymuştur. Ancak Ahmed Hatîb’in bölgedeki etkisi sürmüştür, benzeri tartışmalar daha sonraki yıllarda onun talebeleri vasıtasıyla devam ettirilmiştir.

İslahatçı çizgide yer alan birçok âlim gibi Ahmed Hatîb de tasavvufu reddetmekle birlikte tarikatlara ve çeşitli uygulamalarına karşı muhalif bir tutum izlemiş, Minangkabau bölgesinde etkili olan Semmâniyye ve Nakşibendiyye tarikatlarının zikr-i letâif, sülûk, hatm-i hâcegân, râbita gibi âdetleri yanında vahdet-i vücûdu da İslâm’ın ruhuna aykırı bularak eleştirmiştir. Tarikat erbabının uyguladığı birçok geleniğin bid’at olduğunu ve Hz. Peygamber ile ashabının hayatında hiçbir temelini bulunmadığını vurgulamıştır. Bu yöndeki görüşlerine Nakşî şeyhlerinden Muhammed Saad b. Tanta ve kendi talebesi Hatîb Ali tarafından reddiyeler yazılmıştır. Muhammed Abduh’un Kur’an ve Sünnet’e dönüş temalı görüşlerini ilke olarak benimsemekle birlikte taklit konusundaki görüşlerine katılmayıp Şâfiî mezhebinin sıkı bir takipçisi olmuş, Abduh’un Cemâleddin-i Efgânî ile birlikte yayımladığı *‘Urvetü’l-vüşkâ* dergisini ve Kur’an tefsiriyle ilgili yazılarını fikirlerini cürütmek üzere okumaları için talebelerine izin vermiştir.

Ahmed Hatîb, aynı zamanda Hollanda sömürge yönetimine karşı da bir tutum takınmıştır. Hollandalı şarkiyatçı C. Snouck-Hurgronje, 1885’te Abdülgafûr adını alarak bir müslüman gibi Mekke’de şehrin tarihi üzerine araştırmalar yaparken Ahmed Hatîb henüz genç yaşta olduğundan onunla görüşmesini zikretmez. 1894’ten itibaren Snouck-Hurgronje’nin sömürge

hükümeti yetkililerine yazdığı raporlarda ise Ahmed Hatîb’e dair bilgilere ve atıflara rastlanmaktadır. İlk defa Eylül 1894’te Minangkabau’daki tartışmalara müdahil olduğu için Ahmed Hatîb’in *el-Menhecü’l-meşrû’*: *Tercemet-i Kitâbü’l-Dâ‘i’l-mesmû’ pada Hukum Orang yang menjalahi Saint pada Pusaka* adlı eserini (Kahire 1311) Cakarta’daki sömürge hükümetinin eğitim direktörüne gönderip uyarılarını rapor halinde bildirmiştir. 1895’te de diğer eserlerinden haberdar olarak kendisine göre tehlikeli görüşler içerdiğinden onları da rapor etmiştir. Çok belirgin bir şekilde Hollanda aleyhtarı bir tutum takınan Ahmed Hatîb, Endonezya’daki müslümanların Hollandalılar’la ilişkilerini kesmeleri gerektiğini yazmış, bu tutumunu, Endonezya halkının millî uyanışına ve ilk millî hareketlerden olan Sarekat İslâm’ın kuruluşuna verdiği destekle de göstermiştir.

Eserleri. Ahmed Hatîb eserlerinin bir kısmını Arapça, diğerlerini de Câvî denilen, Arap alfabesinin kullanıldığı Malayca yazmıştır. 1. *ed-Dâ‘i’l-mesmû’ fi’r-red ‘alâ men yüverrişü’l-iḥve ve evlâdi’l-aḥvân ma‘a vücûdi’l-uşul ve’l-fürû’* (Kahire 1309). 2. *el-Menhecü’l-meşrû’ fi’l-mevârîs* (*el-Menhecü’l-meşrû’*: *Tercemet-i Kitâbü’l-Dâ‘i’l-mesmû’*). Bir önceki eserin Malayca tercümesidir (Kahire 1311). 3. *İzhâru zağli’l-kâzibîn fi teşebbühîhim bi’ş-şâdikîn* (Padang 1324/1906; Arapça baskısı: Kahire 1928). Bölgedeki Nakşibendiyye uygulamaları hakkında kendisine sorulan sorulara verdiği cevapları ihtiva etmekte olup ölümlerin arkasından yemek ziyafeti vermenin hükmü, 10, 20 ve 40. günlerinde anılması, süflerin türbe ve makamlarını ziyaretin diindeki yeri gibi konular hakkındadır. 4. *el-Âyâtü’l-beyyinât li’l-münşifîn fi izâleti ḥurâfâtî ba‘zi’l mütâ‘aşşifîn* (*el-Âyâtü’l-beyyinât li’ ref‘i’l-hurâfât*). Nakşibendiyye tarikatına dair fetvalarını ve ilk kitabı için yapılan eleştirilere verdiği cevapları içermektedir (Kahire 1928). 5. *es-Seyfü’l-bettâr fi miḥakkî kelimâti ba‘zi ehli’l-iktirâr* (Kahire 1928). *el-Âyâtü’l-beyyinât*’ın yayımından sonra Abdullah b. Abdullah el-Hâlidî, Ahmed Hatîb’e Nakşibendiyye’ye dair görüşlerini eleştirdiği bir mektup yazmış, o da mektuba cevap olarak bu eseri kaleme almıştır. Her iki eser önce Padang’da Malayca, ardından Kahire’de Arapça olarak basılmıştır. 6. *Şulḥu’l-cemâ‘ateyn fi cevâzi te‘addüdi’l-cum‘ateyn* (Mekke 1312). Müellif bu Malayca kitabını Sumatra adasının

Palembang şehrinde inşa edilen ikinci bir camide cuma namazının kılınıp kılınmayacağı hakkında kendisine sorulan sorular üzerine yazmıştır. 7. *Ḍav’ü’s-sirâc fi keyfiyyeti’l-mi‘râc* (Mekke 1312). Malayca adı *Zü’l-Sirâc pada menyatakan Carita İsrâ dan Mirac* olan eserde şarkiyatçıların isrâ ve mi‘rac konusundaki eleştirilerine cevaplar yer alır. 8. *er-Riyâ-zü’l-verdiyye fi’l-fıkhî’ş-Şâfi‘iyye* (Kahire 1312). 9. *Tenbihü’l-enâm fi’r-red ‘alâ Risâleti Keffi’l-‘avâm ‘ani’l-ḥavz fi Şeriketi’l-İslâm* (Kahire 1332). Endonezya’da Sarekat İslâm hareketinin kuruluşunu desteklemek ve talebesi Kiai Hacı Hâşim Eşârî’nin bu hareket aleyhine yazdığı *Keffü’l-‘avâm ‘ani’l-ḥavz fi Şeriketi’l-İslâm* adlı risâledeki iddialarını reddetmek amacıyla kaleme alınmıştır. 10. *İrşâdü’l-hâyârâ fi izâleti şübehi’n-Naşârâ fi seb‘i mes‘eletin*. Bu Malayca eser Hristiyanlık’taki teslîs inancının reddinin yanı sıra İslâm’da çok evlilik, talâk, cihad, kölelik, insan hürriyeti, kadın hakları gibi konularda hristiyanların eleştirilerine verilen cevapları içerir.

Müellifin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Hâşiyetü’n-Nefâḥât ‘alâ Şerhi’l-Varakât li’l-Maḥallî* (Kahire 1323, 1357; nşr. Muhammed Sâlim Hâşim, Beyrut 1425/2004), *el-Ḥuṭaṭü’l-marziyye fi ḥükmi’t-teleffuz bi’n-niyyeh* (Malayca olup namazda ve diğer ibadetlerde niyet hakkındadır), *el-Cevâhirü’n-naḳiyye fi’l-a‘mâlî’l-ceybiyye* (Kahire 1309; Kuala Lumpur 2006), *Ravzatü’l-hussâb fi ‘ilmi’l-ḥisâb* (Kahire 1307, 1310), *el-Kavlü’l-müfîd Şerḥu Maḥla‘is-sa‘îd fi ‘ilmi’z-zic*, *ed-Dürretü’l-behiyye fi keyfiyyeti zekâtî’z-zerreti’l-Habeşiyey*, *Tenbihü’l-gâfil bi-sülûki ṭariḳati’l-evâ’il fimâ yete‘alleḳu bi-ṭariḳati’n-Nakşibendiyye*, *Hâşiyetü Fethi’l-cevâd* (I-V), *Fetâva’l-Ḥaṭîb ‘alâ mâ verede ‘aleyhi mine’l-es‘ileh*. Ahmed Hatîb’in bazıları Arapça eserleriyle aynı muhtevaya sahip olan Malayca eserleri de şunlardır: *‘Alemü’l-hussâb fi ‘ilmi’l-ḥisâb* (*Ravzatü’l-hussâb*’ın Malayca versiyonudur), *el-Cevâhirü’l-feride fi’l-ecvibeti’l-müfide fimâ izâ ‘amme’l-ḥarâm fi ḳaṭrin mine’l-aḳṭâr*, *Fethu’l-mübîn li-men seleke ṭariḳa’l-vâsilîn*, *el-Aḳvâlü’l-vâziḥât fi ḥükmi men ‘aleyhi ḳazâ’ü’s-şalavât*, *Hüsnu’d-difâ‘ fi’l-nehyi ‘ani’l-ibtidâ‘*, *eş-Şârimü’l-müferri li-vesâvisi külli kâzibîn ve müfteri*, *Mesleki’r-râgibîn fi ṭariḳati seyyidi’l-mürselîn*, *el-Câvî fi’n-naḥv*, *Süllemü’n-naḥv*, *eş-Şümûsü’l-lâmî’a fi’r-red ‘alâ*

ehli'l-merâtibi's-seb'a, Sellü'l-hususâm li-ka'fî tarafî tenbîhi'l-enâm fi'r-red-di 'alâ erbâbi't-turuk, Fatâva'l-Ha'fîb dâlam Versi Bahasa Melayu. Ahmed Hatîb, hayatının sonuna doğru çocukları için el-Çavlü'l-haşîf fi tercemeti Ahmed Ha'fîb b. 'Abdilla'îf adıyla bir otobiyografî kaleme almıştır. Mekke-i Mükerrreme Kütüphanesi'nde el-Çavlü'n-necîb fi tercemeti târîhi hayâtî Ahmed el-Ha'fîb adıyla kayıtlı müellif hattı yazma (Tarih, nr. 116) bu eserle aynı olmalıdır (eserlerinin bir listesi için bk. Ömer Abdülcebbar, s. 41-43).

BİBLİYOGRAFYA :

Serkis, Mu'cem, I, 828; Ambtelijke Adviezen van C. Snouck Hurgronje: 1889-1936 (ed. E. Gobée – C. Adriaanse), 's-Gravenhage 1957-65, III, 1845-1851, 1853-1854, 1907, 1913-1917, 1928-1930; D. Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia: 1900-1942*, Singapore 1973, s. 19, 31-33; Ömer Abdülcebbar, *Siyer ve terâcimü ba'zi 'ulemâ'inâ fi'l-karnî'r-râbi'* 'aşer li'l-hicre, Cidde 1403/1982, s. 37-44; Hamka [Ha ji Abdul Malik Karim Amrullah], *Ajahku: Riwayat Hidup Dr. H. Abdul Karim Amrullah dan Perjuangan Kaum Agama di Sumatera*, Jakarta 1982, s. 271-273; M. van Bruinessen, *Tarekat Naqshabandiyah di Indonesia: Survei, Historis, Geografis dan Sosiologis*, Bandung 1992, s. 110-112; R. M. Feener, *Developments of Muslim Jurisprudence in Twentieth Century Indonesia* (doktora tezi, 1999), Boston University, s. 18 vd.; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman v.dğr., *Fihri-sü mahtûâtü Mektebeti Mekketel-mükerrreme*, Riyad 1418/1997, s. 474, 496; Abdullah b. Abdurrahman b. Abdürrahîm el-Muallimî, *A'lâmü'l-Mekkiyyîn mine'l-karnî't-tâsi' ile'l-karnî'r-râbi'* 'aşer el-hicrî, Riyad 1421/2000, I, 407-409; M. F. Laffan, *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia: The Umma below the Winds*, London-New York 2003, s. 106-113; Zekerîyya b. Abdullah Bîlâ, *el-Cevâhirü'l-hîsan fi terâcimü'l-fuzalâ' ve'l-a'yân min esâtîze ve hullân* (nşr. Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman – M. İbrâhim Ahmed Ali), Riyad 1427/2006, bk. İndeks; Mat Rofa İsmail – Kamel Ariffin Mohd Atan, "Algebra in the Malay World: A Case Study of Islamic Mathematics", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. H. Selin), Berlin-New York 2008, s. 118-119; Fadhlân Mudhafier, *Syeikh Ahmad Khatib Al-Minangkabaw: Pemikiran dan Perjuangannya pada masa 1276-1334 hijrah (1852-1915 Masehi)*, Jakarta 2013; Mohammad Redzuan Othman, "The Role of Makkah-Educated Malays in the Development of Early Islamic Scholarship and Education in Malaya", *Journal of Islamic Studies*, IX/2, Oxford 1998, s. 148; "Ahmad Khatib Minangkabau, Syekh", *Ensiklopedi Islam*, Jakarta 1999, I, 87-89; N. J. G. Kaptein, "Ahmad Khatib (Minangkabau)", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2007, fas. 3, s. 102-103.



İSMÂİL HAKKİ GÖKSOY

MİR SADREDDÎN-i ŞÎRÂZÎ

(bk. DEŞTEKÎ, Sadreddin).

MİRZA BALA MEHMEZDÂDE

(1898-1959)

Azerbaycanlı gazeteci, tarihçi ve politikacı.

13 Ağustos 1898 tarihinde Azerbaycan'ın Apşeron bölgesinde Zire köyünde doğdu. Ailesi birkaç yıl sonra Bakü'ye taşınınca ilk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Bakü Teknik Okulu'nda okurken Mehmed Emin Resulzâde'nin çıkardığı *Açıksöz* gazetesinde çalışmaya başladı. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra siyasal ve sosyal faaliyetlerle daha yakından ilgilendi; bu arada Müsavat Partisi'ne üye oldu ve bazı siyasî yazılar kaleme aldı. 1918'de Tiflis'e gitti; aynı yıl Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilân etmesi üzerine tekrar Bakü'ye dönerek yeni kurulan cumhuriyetin çeşitli organlarında çalıştı ve partinin Bakü komitesine üye seçildi. Bu sırada *Basiret*, *Azerbaycan*, *İttifak-ı Müteallimin* ve *Gençler Sadası* gibi yayın organlarında muhabirlik ve yazarlık yaptı. 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgal edilmesinin ardından kurulan Millî Mukavemet Komitesi başkanlığına getirildi. Komitenin yayın organı olan *İstiklâl* gazetesinde takma adlarla Bolşevik işgaline karşı sert yazılar yazdı. Gerek Millî Mukavemet teşkilâtındaki faaliyetleri, gerekse yazıları dolayısıyla bir süre tutuklandı. Sürekli izlenmesi dolayısıyla komitenin aldığı karar doğrultusunda İran'a kaçıp bir süre Reşt şehrinde yaşadı. Ancak Bolşevikler'in burada da peşini bırakmadığı anlaşıldıca Tahran'a geçti. Bir müddet burada faaliyet gösterdikten sonra 1926'da Türkiye'ye gitti ve bazı dostlarının yardımıyla İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girdi.

İstanbul'da bir taraftan fakülteye devam ederken bir taraftan da *Yeni Kafkasya* dergisinde yazılar yazdı, çeşitli göçmen derneklerinde etkinliklerini sürdürdü. 1928'de Mehmed Emin Resulzâde ve Mehmed Sâdık ile birlikte *Âzeri Türk* dergisini yayımlamaya başladı. Burada Azerbaycan ve Rusya'da yaşayan müslüman Türkler'in millî davalarına yönelik tarih, coğrafya, ekonomi ve siyaset muhtevalı makaleler yazdı. Derginin kapatılması üzerine 1929'da *Odlu Yurt* dergisini çıkardı. Ağustos 1931'e kadar yayımını sürdüren bu dergide de aynı içerikte yazılar kaleme aldı. Ancak bütün bu faali-

yetleri sonucunda, Rusya'dan Türkiye'ye sığınan Türkler'in faaliyetleri iki ülke arasında siyasî bir mesele haline gelince diğer göçmenlerle birlikte Mirza Bala da Türkiye'den ayrılıp bir süre Varşova'da yaşamak zorunda kaldı. Bu sırada Berlin'de yayımlanan *İstiklâl* (1932) ve *Kurtuluş* (1934-1938) dergilerinde yazılar yazdı.

1939'da Almanya Polonya'yı işgal edince tekrar İstanbul'a döndü. *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nde V. Nuhoğlu takma adıyla bazı maddeler yazdı. Bir süre Millî Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan *İslâm Ansiklopedisi*'nde memur olarak çalıştı. Bu ansiklopedide Orta Asya Türk dünyasıyla ilgili maddeleri yayımlandı. 1947'de Mehmed Emin Resulzâde ile birlikte Azerbaycan Kültür Derneği'nin kurulmasına öncülük etti. 1955'te Azerbaycan Millî Merkezi'nin başkanlığına getirildi. Rusya hakkında yazdığı makale ve kitapları yanında geniş bilgisi dolayısıyla, Amerikalılar tarafından kurulan ve merkezi Almanya'da bulunan Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü'nün daveti üzerine Münih'e gitti ve bir süre enstitünün başkanlığını yaptı. Ayrıca enstitü tarafından Türkçe olarak çıkarılan *Dergi* adlı mecmuada birçok makalesi neşredildi. Münih'te kaldığı sırada Rusya'daki Türkler'le ilgili çeşitli toplantı ve kongrelere katıldı. Eski dostlarını ziyaret amacıyla geldiği İstanbul'da 8 Mart 1959'da vefat etti, kabri Karacaahmet Mezarlığı'ndadır.

Başta Azerbaycan olmak üzere Kuzey Kafkasya, Kırım, İdil-Ural ve Türkistan'a dair yüzlerce makale yazan Mirza Bala, çeşitli baskılara rağmen işgal altındaki müslüman-Türk topraklarında yaşayan insanların millî davalarının önde gelen savunucularından olmuştur. Onun özellikle *İslâm Ansiklopedisi*'nde yayımlanan maddeleri bu alanda çalışanlar için önemli başvuru kaynağıdır. *Komünizmle Mücadele*, *Türk Yurdu*, *Tasvir*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gibi dergi ve gazetelerdeki yazılarında Mirza Bala, Nuhoğlu, V. Nuhoğlu, Daşdemir, M. B. Ali Kutluk gibi isimler kullanmıştır.

Eserleri. 1. İki İnkılâp Arasında (Tiflis 1918). Bu eserde Rusya'da gerçekleşen 1905-1917 ihtilâlleri arasında Azerbaycan'da yaşanan siyasal ve sosyal gelişmeler anlatılmaktadır. **2. Bakü Uğrunda Mücadele** (Bakü 1918). 15 Eylül 1918'de Kafkasya İslâm Ordusu'nun Bakü'ye girişi ve şehri Bolşevikler'le kurtarışıyla ilgili bir tiyatro eseri olup birçok defa sahnelenmiştir. **3. Azerbaycan Türk Matbuatı** (Bakü 1922). Müellif burada Azerbaycan

MİR ALİ MEŞHEDÎ

(bk. ALİ MEŞHEDÎ, Sultan).